

DE BOER, Minne Gerben. 'Heeft *di* wel een betekenis'. Hoofdstuk 4 van *Woordstudies*. ITALIANISTICA ULTRAIECTINA 6. Utrecht: Igitur, Utrecht Publishing & Archiving Services, 2010. ISBN 978-90-6701-029-0. 67-80.

SAMENVATTING

Alvorens een analyse van het Italiaanse voorzetsel *di* te maken, stelt de auteur eerst het begrip 'leeg voorzetsel' aan de orde, dat in laatste instantie te herleiden is tot de lege karakters van de Chinese grammatica. Voor *di* wordt voorgesteld, naast enkele rudimenten van andere betekenissen een algemene betekenis 'relatie' aan te nemen, waarvan de interpretatie bepaald wordt door de semantische categorie (persoon, plaats, gebeurtenis) van de substantieven waartussen die relatie bestaat.

RIASSUNTO

Prima di analizzare la preposizione italiana *di*, l'autore discute la nozione di 'preposizione vuota', la quale in ultima analisi si riduce ai caratteri vuoti della grammatica cinese. Per *di* si propone di assumere, accanto ad alcuni rudimenti di altri sensi, un significato generale di 'relazione', la cui interpretazione dipende dalla categoria semantica (persona, luogo, evento) dei sostantivi fra cui esiste tale relazione.

SUMMARY

Before analyzing the Italian preposition *di*, the author discusses the notion of 'empty preposition', which ultimately can be related to the empty characters of Chinese grammar. For *di* he proposes to assume, in addition to some residues of other senses, a general meaning of 'relation', the interpretation of which depends on the semantic category (person, place, event) of the nouns between which the relation holds.

KEY-WORDS

Empty words, Italian prepositions, *di*, relation

© Minne G. de Boer

De bundel *Woordstudies II* vormt het zesde deel van de reeks ITALIANISTICA ULTRAIECTINA. STUDIES IN ITALIAN LANGUAGE AND CULTURE, uitgegeven door Igitur, Utrecht Publishing & Archiving Services, ISSN 1874-9577 (<http://www.italianisticaultraiectina.org>).

4. HEEFT *DI* WEL EEN BETEKENIS?*

Inleiding

Het Italiaanse voorzetsel *di* is moeilijk te behandelen, want in veel van zijn gebruikssituaties heeft het een zeer beperkte betekenis. In de literatuur wordt *di*, net als zijn Franse tegenhanger *de*, vaak gezien als een 'leeg' voorzetsel. In dit hoofdstuk wil ik nagaan wat daarmee bedoeld wordt, hoe men het begrip in het gekozen kader kan vertalen en hoe het lexem *di* het best beschreven kan worden. Hierbij kan ik niet alle details behandelen; integendeel, ik zal sterk selectief zijn.

Wat betekent 'leeg' woord

De klassieke formulering van het begrip 'leeg woord' (of *mot vide*, vertaling van het Duitse *Leerwort*) is afkomstig van Vendryès, in zijn boek *Le Langage* (1923), dat de ideeën van de specialisten van het Indo-europees in het begin van de 20e eeuw samenvat en in die omgeving een referentiekader was tot op het moment dat het vervangen werd door het structuralisme. In Italië bijvoorbeeld zijn de artikelen die Devoto in de loop van de jaren dertig voor de Enciclopedia Treccani geschreven heeft, geheel gebaseerd op Vendryès.

De benadering van Vendryès vertoont een aantal definiërende kenmerken die echter niet altijd met elkaar overeenstemmen. De kern ervan is de typologische uitwerking van de tegenstelling tussen lexicale en grammaticale morfemen, door Vendryès respectievelijk semantemen en morfemen genoemd. Die beide termen worden als volgt gedefinieerd: semantemen zijn taaleenheden die het idee van een representatie weergeven, morfemen zijn taaleenheden die de relaties tussen de ideeën weergeven. Zijn voorbeeld is *Le cheval court*, dat twee ideeën van representatie bevat, dat van *paard* en dat van *rennen*. Zulke woorden worden ook wel concrete woorden genoemd. De morfemen die deze ideeën verbinden zijn ongetwijfeld de getalscongruentie en de woordvolgorde. Typologisch gezien kunnen deze morfemen zeer verschillende vormen aannemen: in een extreem geval, namelijk het Chinees, hebben ze de status van aparte woorden en niet van affixen. In dat laatste geval spreken we van 'lege woorden', die dus gedefinieerd kunnen worden als grammaticale morfemen met woordstatus, of kort gezegd: grammaticale woorden.

Maar hierbij komen twee elementen die de woordstatus verzwakken. Allereerst treden de 'lege woorden' niet op als losse eenheden, maar alleen in combinatie met een 'vol woord', waarmee het lege woord een eenheid vormt. Dat zijn eigenschappen waardoor lege woorden op clitics lijken, al moeten we opmerken dat de meest gebruikelijke clitics van de Romaanse talen, namelijk de persoonlijke voor-

* Vertaling van de Franse tekst van 12 oktober 1984, datum van mijn presentatie voor de Romanisten-dag aan de VU te Amsterdam. Eerder verspreid als Preprint in eigen beheer, no. 5, november 1985. Een Italiaanse versie is gepubliceerd in *Lingua e Stile* 23 (1988): 51-69.

naamwoorden, niet beschouwd kunnen worden als de reductie van de overeenkomstige sterke vormen.

Een ander criterium voor het herkennen van 'lege woorden' is namelijk dat er een verband gelegd moet kunnen worden met het overeenkomstige 'volle woord'. Formeel kan dat verband bestaan uit een fonologische reductie (het gevolg van het onbeklemtoonde karakter van die woorden), maar er is ook een semantisch verband, dat wil zeggen een semantische specialisatie, een verlies van concrete betekenis, dat in extreme gevallen kan leiden tot volledige verdwijning van de betekenis. *Leeg* wil dan zeggen *semantisch leeg gemaakt*. Het Chinese voorbeeld dat Vendryès citeert betreft een woord dat *voltooien* betekent en waarvan de gereduceerde vorm als hulpwerkwoord van tijd gebruikt wordt. Een ander voorbeeld dat hij geeft is het morfeem van de toekomstige tijd in het Nieuw-Grieks, $\theta\alpha$, dat diachroon verwant is aan het werkwoord dat *willen* betekent.

Ten slotte is er het criterium van de onvertaalbaarheid. Het voorbeeld dat hiervoor geciteerd wordt is het Franse voorzetsel *à*, waarmee acht equivalente Duitse voorzetsels zouden corresponderen (*zu, nach, an, in, mit, auf, bei, um*). Hier is opnieuw de tegenstelling tussen abstract en concreet van belang; dit punt zal later overgenomen worden door Charles Bally in de discussie over *français langue abstraite* tegenover *allemand langue concrète*.

In het geheel van de discussie van Vendryès is de verwijzing naar het Chinees ideologisch van aard; ze maakt deel uit van de strategie waarmee taalkundigen zich willen bevrijden van het Latijnse grammaticale model door aan te tonen dat de moderne Europese talen verschijnselen vertonen die eerder typisch lijken voor exotische talen. Een ander voorbeeld van deze strategie is de behandeling van de 'clitiques objet' als de incorporatie van het object in het werkwoord, met een verwijzing naar het Quechua, waar object-incorporatie een typologisch kenmerkend verschijnsel is.

Voorlopers van Vendryès

De presentatie van Vendryès heeft voorlopers en navolgers. Hier zal ik me beperken tot de voorlopers. Twee dingen vallen hierbij op: ten eerste dat er kennelijk een soort consensus bestond over de 'lege woorden', en ten tweede de stereotiepe verwijzing naar het Chinees. Ik heb het al gehad over ideologische motivatie, maar er valt meer over te zeggen. Uiteraard is het niet erg waarschijnlijk dat alle specialisten van het Indo-europees kenners van het Chinees waren: het gegeven voorbeeld is een standaardvoorbeeld, zoals in de huidige generatieve taalkunde het obligate citeren van enkele Italiaanse verschijnselen.¹ Meestal ziet men al met het blote oog dat de bewuste auteurs geen directe kennis hebben van de taal waarover ze spreken. Voor directe kennis van het Chinees heb ik daarom gedacht aan twee mogelijkheden: Georg von der Gabelentz en Abel Rémusat, beiden erkende kenners van het Chinees. De eerste hypothese bleek negatief uit te vallen: Gabelentz (1881, §251, 112-113)

¹ Deze opmerking stamt uit de jaren tachtig, na de Pisa Lectures van Chomsky.

kende het Chinese onderscheid tussen volle en lege woorden wel, maar vond de terminologie onbruikbaar. Maar bij Rémusat (1822, §62) lezen we:

Les chinois appellent *chǐ tseú* (mot pleins) les mots qui ont une signification propre comme les noms et les verbes, et *hiú tseú* (mots vides) les particules qui ne servent qu'à modifier le sens des premiers, ou à marquer les rapports qui les lient entre eux.

De taalkundige die vervolgens deze terminologie heeft verbreed is Wilhelm von Humboldt, in zijn *Lettre à M. Abel Rémusat, sur la nature des formes grammaticales en général, et sur le génie de la langue chinoise en particulier* (1827, gelezen in Italiaanse vertaling). Humboldt analyseert het materiaal van Rémusat en probeert het daarbij te interpreteren in de zin van een typologisch afwijkend systeem: het Chinees zou grammaticale woorden hebben die op geen enkele manier verward kunnen worden met flectie-elementen; bovendien legt hij de nadruk op het verband tussen het lege woord en het overeenkomstige volle woord.

De volgende stap is gezet door Steinthal (1890: 27/28). In een passage, die overigens niet vrij is van de bijgedachte dat de Chinezen hun grammatica aan het Boeddhisme danken, dat van 'arische oorsprong' geacht wordt te zijn, beweert hij:

Das 'leere' ist für den Chinesen das Unwirkliche, Falsche, aber auch das Unkörperliche, geistige: und so bedeutet es bei den Buddhisten die Abstraction. Also müssen wir auch das obige als "abstracte, geistige Wörter" auffassen, und das sind in der Tat die Formwörter. Das beweist, dass im Gegensatz voll, so viel bedeutet wie concret, materiell.

Hier zien we de associatie tussen abstract, vormwoorden en onechtheid ontstaan, tegenover concreet, inhoudswoorden en echtheid. Overigens merkt Steinthal wel op dat het Chinese onderscheid eigenlijk betrekking heeft op de karakters: de echte onderscheiding wordt gemaakt tussen het volle of lege gebruik van hetzelfde Chinese karakter. Dit is heel verhelderend, maar het is een element dat later uit de discussie zal verdwijnen.

Vertaling in huidige termen

Vanuit huidig zicht kan men ten aanzien van de kenmerken van Vendryès de volgende opmerkingen maken.

1) De Extended Standard Theory (EST) erkent sinds Emonds en Jackendoff expliciet een categorie P, die bij Jackendoff 1983 ook een referentiële waarde heeft gekregen: de maximale vertegenwoordigers van de categorie P duiden Plaatsen of Paden aan. Daarom kan de tegenstelling tussen volle woorden en lege woorden geen betrekking hebben op de lexicale categorie (woordsoort): relaties vormen de expliciet erkende betekenis van de grammaticale categorie P, naast voorwerpen (voor N), processen (voor V) en eigenschappen (voor A).

2) Binnen de categorie P echter bestaat er een tegenstelling tussen de 'echte voorzetsels' en de voorzetsels die als case-markers dienen. Dit is de moderne versie van de tegenstelling tussen concrete en abstracte voorzetsels van Vendryès. In de EST is het niet duidelijk hoe de case-markers precies geanalyseerd moeten worden. Volgens

een suggestie van Jackendoff, geherformuleerd door Bresnan (1981: 353-360), kunnen we deze P's beschouwen als gedegenererde categorieën die geen hoofd van een lexicale categorie kunnen zijn.

3) De tegenstelling tussen de begrippen concreet en abstract is syntactisch niet relevant. Het gaat hier om een semantisch onderscheid tussen waarneembaar en niet-waarneembaar. In een semantische theorie zoals die van Jackendoff wordt deze tegenstelling geanalyseerd als een verschil in semantische modus. Zo kan men de tegenstelling tussen de richting van een beweging en de ontvanger in een possessieve relatie verklaren door naast een concrete beweging enkele soorten abstracte bewegingen aan te nemen, waaronder de possessieve beweging.

In de zinnen *vado a Roma* 'ik ga naar Rome' en *do il libro a Paolo* 'ik geef het boek aan Paolo' is *a* dan respectievelijk de aanduiding van een ruimtelijk doel en een possessief doel. Het is duidelijk dat het onmogelijk is om deze relatie weer te geven met behulp van een (syntactisch) gedegenererde P. Het betreft hier namelijk een semantische verandering, waarbij een semantisch kenmerk 'possessief' aan de betekenis wordt toegevoegd. Semantisch gezien is er dus een extra kenmerk, namelijk [+POSS], er kan daarom geen sprake zijn van een semantisch leeggemaakt voorzetsel.

4) De kwestie van de fonologische reductie kan niet gesteld worden op het niveau van de afzonderlijke Italiaanse voorzetsels, want er bestaat geen beklemtoonde tegenhanger van de onbeklemtoonde vormen *di* en *a*. De enige gevallen waarin zo'n relatie denkbaar zou zijn, namelijk de paren *in~dentro* en *su~sopra*, zijn niet erg overtuigend: de lexicale eenheden verschillen nogal en bovendien kan *su* ook intransitief optreden (dat wil zeggen als 'bijwoord', vergelijk *andar su* 'naar boven gaan') en in dat geval is de vorm beklemtoond. Wat men wel kan constateren is dat er een deelverzameling onder de verzameling voorzetsels is die gekenmerkt wordt door een korte, dat wil zeggen monosyllabische vorm. Dit verschijnsel treedt ook op bij de werkwoorden: sommige werkwoorden hebben korte stammen (zoals *va*, *fa*, *sa*). Het is echter eerder verbonden met de frequentie van die vormen dan met hun betekenis (*va* 'hij gaat' heeft een zeer concrete betekenis), of het moest zijn dat het verband indirect is: de lexemen die de geringste semantische inhoud hebben zijn ook de meest frequente.

5) Onvertaalbaarheid is een merkwaardig argument. Er is geen enkel verschil in betekenis tussen *a casa* (als bepaling van plaats, niet van richting) en *zu Hause* en dus tussen de betekenis van *a* in *a casa* en *zu* in *zu Hause*. Het enige wat men hier kan constateren is dat de voorzetsels polyseem zijn en dat hun betekenissen elkaar tussen twee talen overlappen op het niveau van de deelbetekenissen, niet op het niveau van de totale betekenis.

Indeling van het gebruik van *di*

De talrijke citaten waarin het woord *di* voorkomt kunnen – in grote lijnen en met voorbijgaan van veel details – gerubriceerd worden in de volgende zes groepen.

- 1) Enkele resten van de relatie Herkomst (*Origin*, Italiaans *Provenienza*, ook wel *Source* of ablatief genoemd). Voorbeelden: *esco di casa* 'ik ga mijn huis uit' en *muoio di fame* 'ik sterf van de honger'.
- 2) De partitieve constructies: *un chilo di patate* 'een kilo aardappels', *il più bravo di questi ragazzi* 'de flinkste van deze jongens'.
- 3) De genitivale constructies, in het Italiaans *complimenti di specificazione* (Frans: *compléments d'appartenance*) genaamd. Voorbeelden: *la politica del governo* 'de politiek van de regering', *una ragazza del mio paese* 'een meisje uit mijn dorp', *il figlio del vicino* 'de zoon van mijn buurman'.
- 4) Andere structurele relaties, speciaal de vaste voorzetsels afhankelijk van de infinitief en de vaste voorzetselbepalingen. Deze groep is tamelijk heterogeen. Vergelijk: *spero di venire* 'ik hoop te komen' en *parlo di politica* 'ik praat over politiek'.
- 5) Morfologische functies van *di*, namelijk wat in de wandeling *articolo partitivo* wordt genoemd, bijvoorbeeld: *compro del vino* 'ik koop wijn'; en het morfeem dat adverbialia vormt zoals in *di solito* 'gewoonlijk'.
- 6) De quasi-fonologische functies van *di*, vergelijk *su di me* 'over mij (heen)'

Uitgaande van de inhoud van *di* zouden we nog radicaler tot een driedeling kunnen overgaan: de constructies waarin *di* zijn eigen semantische inhoud heeft (die van verschillende aard kan zijn), de constructies waarin *di* een louter structurele functie heeft, en de constructies beneden het woordniveau. Maar deze classificatie is niet strak genoeg, vooral omdat de structurele functies per definitie niet zonder semantische inhoud zijn. Zo kan men het indirect object of de agens-bepaling niet geheel isoleren van de functie Bestemming van *a* en de causale functie van *da*.

De categorie Herkomst

Ik begin de discussie met enkele gevallen waarin het voorzetsel *di* het duidelijkst een intrinsieke betekenis heeft. Het gaat hier om enkele gevallen van de relatie Herkomst en om twee soorten werkwoordsbepalingen. De gevallen van Herkomst zijn een rest van een van de waarden van het Latijnse *de*. Ze zijn panromaans, maar komen nergens zo weinig voor als in het Italiaans, vanwege de concurrentie met *da*. De vier typen die men tegenkomt zijn:

a) de eenvoudige ruimtelijke herkomst:

- (1) *scendo di macchina* 'ik stap uit de auto'; *esco di casa* 'ik ga mij huis uit'

b) ruimtelijke herkomst in correlatie met Bestemming:

- (2) *viaggio di città in città* 'ik reis van stad tot stad'

c) temporele herkomst van hetzelfde type:

- (3) *aspetta di mese in mese* 'hij wacht van maand tot maand'

d) causale herkomst:

- (4) *muoio di fame* 'ik sterf van de honger'

Al deze gevallen worden gekenmerkt door de afwezigheid van een lidwoord. Als het lidwoord (of een andere *determiner*) wel verschijnt dan krijgen we het voorzetsel *da*. Vergelijk:

- (5) *scendo dalla macchina; esco da quella casa; viaggio da una città all'altra; aspetto da un mese all'altro; muoio dalla fame.*

Hier kan men *di* beschouwen als een suppletieve variant van *da*, die optreedt als gevolg van de regel:

- (6) $da \rightarrow di / [\text{---} [\emptyset]_{\text{Det}} \text{N}]_{\text{PP}}$

De formulering van deze regel is formeel analoog aan de meer klassieke suppletie-regels, zoals de regel die de suppletie beschijft in de verbale morfologie van het werkwoord *andare*, namelijk:

- (7) $and \rightarrow vad / \text{---} \{1,2,3,6 \text{ Pres/PC/Imper}\}^2$
[+I] [+II]

Suppletierregels betreffen een vormverandering waarbij de inhoud invariant blijft. Zo kunnen we *di* in de hier beschouwde betekenis beschrijven als een suppletief morfem (suppletieve case-marker) van de ablatief.

Werkwoordcomplementatie

De werkwoordcomplementatie met *di* komt voor bij de volgende zinnen:

- (8) *parlo di (della) politica (sovietica)* 'ik spreek over politiek (de Sowjetpolitiek)'
riempio le mie tasche di sassi 'ik vul mijn zakken met stenen'

Beide gevallen kunnen beschouwd worden als minder centrale semantische relaties (*minor semantic relations*), die om die reden geen specifiek voorzetsel hebben. Ik zal hier alleen het eerste type behandelen.

² Te lezen als de wortel *and* van een werkwoord van de eerste vervoeging (dus het woordenboeklemma *andare*) wordt vervangen door de wortel *vad* van de tweede vervoeging (die geen woordenboeklemma heeft) in de context eerste, tweede, derde en zesde persoon (zesde = derde meervoud) van de presente indicativo (Pres), de presente congiuntivo (PC) en de Imperativo (Imper). Deze beschrijving van de werkwoordconjugatie berust op De Boer 1981.

De bepaling *di+NP* wordt hier gecombineerd met een werkwoord dat een idee van *zeggen, weten, of denken* uitdrukt. Syntactisch is deze bepaling een oblique object (voorzetselvoorwerp). Hij wordt gesubcategoriseerd door de genoemde werkwoorden, maar als derde object, na het direct en het indirect object. De traditionele Italiaanse naam voor deze categorie is *complemento d'argomento*. Een mooi voorbeeld is te vinden in de volgende passage uit *Il Gattopardo*:

- (9) E dimmi, Salina, che si dice in Sicilia di Castelvicala. Salina ne aveva inteso dir corna da parte regia come da parte liberale.
'En vertel eens, Salina, wat zegt men op Sicilië van Castelvicala. Salina had allerlei lelijks over hem horen zeggen zowel door de koningsgezinden als door de liberalen.'

De aanwezigheid van een lijdend voorwerp (respectievelijk *che* en *corna*) naast het *complemento di argomento* (respectievelijk *di Castelvicala* en *ne*) wijst uit dat *argomento* iets anders is dan het Theme, dat Jackendoff onderscheidt in de werkwoorden van communicatie. De relatie is terug te vinden in de meeste talen, maar zonder kenmerkend voorzetsel; meestal gaat het om een heel specifieke abstracte semantische functie, die afgeleid is van een concrete functie, bijvoorbeeld Oppervlakte, zoals in het Italiaanse *su* en het Nederlandse *over*, Omtrek, bijvoorbeeld het Italiaanse *intorno a* en misschien het Engelse *about*, en in het onderhavige geval waarschijnlijk *Herkomst*.

Om te zien dat deze voorzetsels equivalent zijn kan men de Nederlandse vertaling van de geciteerde passage vergelijken:³

- (10) Wat zegt men op Sicilië van Castelvicala? Salina had *hierover* schande horen spreken.

De concrete tegenhanger zou *Terrein* genoemd kunnen worden. Als die uit dit voorbeeld uiteindelijk herleid kan worden tot *Herkomst* dan is dat synchroon niet langer relevant, omdat we in deze zin een andere bepaling van *herkomst* kunnen zien optreden, zoals in het geciteerde voorbeeld *da parte regia* 'van koningszijde',

In titels kan men *argomento* zonder regerend werkwoord vinden, zoals in de titel van het werk van Beccaria: *Dei delitti e delle pene* 'over misdaden en straffen'. Opmerkelijk is dat deze constructie potentiëel homoniem is met de constructie met het partitieve lidwoord.⁴

Genitiefconstructies

De genitiefconstructies zijn constructies van het type:

³ J.C. Romein-Hütschler vertaalt *ne* met *hierover*; aangezien Castelvicala een persoon is, prefereer ik zelf *over hem*.

⁴ In de titel van Beccaria is *dei* (= *di+i*) het voorzetsel *di* gevolgd door een lidwoord van bepaaldheid, dat we in het Nederlands niet weergeven (het heeft generieke waarde). Zouden we *dei* opvatten als delend lidwoord, dan betekent de uitdrukking '(enkele) misdaden en straffen' (dus juist niet in generieke zin).

(11) [NP₁ di NP₂]_{NP₃}

waarin de N₁ van NP₁ de kern van de NP₃ is. Deze N kan een variabele functie (of valentie) bevatten, maar deze functie kan ook ontbreken. Een variabele functie hebben we in:

(12) Lo sbarco degli alleati 'de landing van de Geallieerden'

(13) Il figlio di Filippo 'de zoon van Filippo'

Het substantief *sbarco* duidt hier een gebeurtenis aan en bevat daardoor de valentie van onderwerp. NP₂ kan deze valentie vullen, wat maakt dat de bewuste gebeurtenis een referentiële waarde krijgt, dat wil zeggen betrekking kan hebben op een gebeurtenis in de buitentalige wereld. Het substantief *figlio* duidt een familiebetrekking aan en bevat daardoor automatisch een variabele valentie. Deze wordt gevuld door de NP₂, die daardoor refereert aan een van de polen van de familierelatie. In veel behandelingen beschouwt men de familierelatie als een soort possessieve relatie, waarin NP₂ refereert aan de bezitter. Dat is alleen maar acceptabel wanneer men het begrip *Bezit* als tamelijk abstract beschouwt; daarom is de term 'behoren tot' (Frans: *appartenance*) beter. Syntactisch is de constituent *di NP₂* een nageplaatste bepaling van de kern die functioneel op verschillende manieren geïnterpreteerd kan worden. Vele theorieën beweren dat er op een onderliggend niveau geen *di* aanwezig is en dat het voorzetsel automatisch ingevoegd wordt in de omgeving [NP₁ ___ NP₂]_{NP₃}. Dat betekent dat de syntactische structuur van de woordconstructies (die geen *di* hebben) als primordiaal beschouwd wordt ten opzichte van de nominale constructies. Dat lijkt me weinig plausibel. Bovendien verplichten deze theorieën ons een speciaal statuut te geven aan de subjectieve en objectieve genitief, terwijl in de voorgestelde behandeling de beide voorbeelden een gelijk statuut hebben. Verder is men geneigd de deverbale substantieven als typische voorbeelden van deze constructie te beschouwen, wat het feit maskeert dat de volgende voorbeelden eenzelfde behandeling moeten hebben:

(14) il desiderio della vittoria 'het verlangen naar de overwinning'

(15) la nostalgia del passato 'heimwee naar het verleden'

In beide gevallen drukken de substantieven die de kern van deze constructie uitmaken een gevoel uit dat ergens op georiënteerd is. Dat iets is de open variabele die behoort tot de semantische structuur van het substantief. Maar met *nostalgia* is geen werkwoord verbonden, met *desiderio* wel.

In deze constructie duidt *di* het syntactische begrip van eerste nageplaatste bepaling (of niet-gemarkeerde bepaling) uit, onafhankelijk van de functionele interpretatie. Dit kan worden geïllustreerd met de volgende voorbeelden:

(16) l'amore della patria 'de liefde voor het vaderland'

(17) l'amore di Andriotti per la patria 'de liefde van Andriotti voor het vaderland'

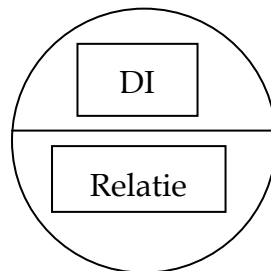
(18) le distruzioni degli alleati 'de verwoestingen van de geallieerden'

- (19) la distruzione di Monte Cassino da parte degli alleati 'de verwoesting van Monte Cassino door de geallieerden'
 (20) lo sbarco degli alleati 'de landing van de geallieerden'
 (21) lo sbarco di Anzio 'de landing bij Anzio'
 (22) lo sbarco degli alleati ad Anzio 'de landing van de geallieerden bij Anzio.'

Deze voorbeelden tonen aan dat de semantische elementen *Richting*, *Agens* en *Plaats* alle drie door specifieke voorzetsels kunnen worden weergegeven die gekenmerkt zijn voor de bewuste semantische rol, maar dat als ze de positie van eerste nageplaatste bepaling vervullen het niet-gemarkeerde voorzetsel dat in alle gevallen verschijnt *di* is.

De functie van *di* is dus alleen maar de syntactische cohesie tussen NP₁ en NP₂ te verzekeren. Dat dit nodig is wanneer een substantief de kern van de groep is en niet wanneer het om een werkwoord gaat, hangt ongetwijfeld samen met het feit dat NP₁ en NP₂ tot dezelfde syntactische categorie behoren.

De betekenis van *di* is dan in deze constructies, in afwezigheid van enige specificatie, die van relatie zonder meer. *Di* wordt daardoor specifieke vertegenwoordiger van de categorie voorzetsel, zoals *cosa* tot op zekere hoogte voor de substantieven en *fare* voor de werkwoorden. Het schema voor deze basisbetekenis van *di* wordt daardoor (met dank aan Saussure voor de grafische representatie):

In het voorafgaande heb ik de interpretatie van de constructie [NP₁ di NP₂]_{NP3} losgemaakt van het voorzetsel zelf. Ik zou dit willen uitbreiden en een globale behandeling van al deze constructies willen voorstellen op grond van de lexicale inhoud van de N₁, die zich in de kern bevindt, en van de bepaling NP₂, in combinatie met een soort prototypensemantiek. Ik ga daarom uit van de globale categorieën van de substantieven, zoals DING, PERSOON, TIJD, PLAATS, GEBEURTENIS. Om te zien welke relaties van deze categorieën afgeleid kunnen worden, kies ik enkele typische vertegenwoordigers van de constructie, bijna allemaal voorbeelden die genormaliseerd zijn op grond van zinnen uit de bladzijden 200-300 van *La Ciociara* van Moravia.

(23) una ragazza del mio paese 'een meisje uit mijn dorp'	PERSOON di PLAATS
(24) La Valle di Fondi 'het dal bij Fondi'	PLAATS di PLAATS
(25) lo sbarco di Anzio 'de landing bij Anzio'	GEBEURTENIS di PLAATS
(26) i genitori di Michele 'de ouders van Michele'	PERSOON di PERSOON
(27) il palmo della mano 'de palm van mijn hand'	VOORWERP di VOORWERP
(28) la cima del monte 'de top van de berg'	VOORWERP di VOORWERP
(29) l'inverno del 1944 'de winter van 1944'	TIJD di TIJD

Deze formules kunnen op dezelfde wijze geïnterpreteerd worden als woordvormingsregels, namelijk:

- 1) De patronen zijn in principe beschikbaar.
- 2) De taalgemeenschap kan uitmaken of een bepaalde combinatie al of niet gerealiseerd wordt (dat wil zeggen dat er voor dit soort combinaties taalgebonden beperkingen zijn).
- 3) De taalgemeenschap stelt taalgebonden preferentieregels vast voor de semantische interpretatie: deze preferentieregels leiden tot stereotiepe relaties.
- 4) De taalgemeenschap kan vaste patronen kiezen voor speciale combinaties: dit is de syntactische tegenhanger van het aanmunten van nieuwe woorden. Deze patronen kunnen een vrij procédé blokkeren.

Enkele voorbeelden

Het type *una ragazza del mio paese* is een relatie tussen persoon en plaats. Dit model is in principe altijd beschikbaar; de Romaanse talen exploiteren dit type. Germaanse talen prefereren een specifiek voorzetsel (*uit* in het Nederlands), wat trouwens in het algemeen geldt voor plaatsrelaties, vergelijk *la valle di Fondi (bij)* en *lo sbarco di Anzio (te of bij)*. In onze cultuur is de voorkeurrelatie voor PERSOON di PLAATS die van de burgerlijke stand, dus *wonend te*. Dat wil zeggen dat de meeste voorbeelden en daardoor ook de standaardvoorbeelden uit woordenboeken en grammatica's dit soort relatie kiezen. maar deze kan in principe uitgebreid worden: *uno studente di Utrecht* kan betekenen: een student die in Utrecht studeert, die elders studeert maar in Utrecht woont, die in Utrecht geboren is, of die ik toevallig ontmoet heb tijdens een congres in Utrecht. En deze relatie kan ook uitgebreid worden van personen naar dieren, vergelijk het voorbeeld uit mijn corpus:

(31) *le volpi di queste parti* 'de vossen hier in de buurt,'

een zin die dateert uit een periode toen de autoriteiten zich nog niet bezig hielden met de ecologie van de dieren in de vrije natuur, waardoor een interpretatie analoog met de burgerlijke stand uitgesloten was. Voor de relaties tussen twee personen, bijvoorbeeld *i genitori di Michele*, is de stereotiepe interpretatie die van een familierelatie. Vaak wordt deze interpretatie geleid door de lexicale betekenis van de N, maar naast woorden als *figlio, padre, sorella* hebben we ook gevallen als die van de bekende romantitel van Cassola:

(32) *la ragazza di Bube* 'het meisje van Bube'

waar de interpretatie van *ragazza* in een bepaalde periode sociologisch bepaald is (we bevinden ons hier op de grens tussen polysemie en pragmatische interpretatie). Maar naast de familierelaties zijn er andere menselijke betrekkingen waarin de historische omstandigheden van belang zijn voor de heersende stereotiepen. Zo noemt De Groot

(1956) als een van de typen van de genitief (in het Latijn) de associatie tussen eigennamen, zoals in *Thais Myronis*, wat geïnterpreteerd kan worden als 'Thais, slavin van Myro'. Ook hier kunnen we vrijelijk nieuwe combinaties vormen. Ik denk bijvoorbeeld aan de sinistere figuur die we ontmoeten in *Kaputt* van Malaparte en die de naam draagt van *L'Uomo di Himmler*. De ad hoc relatie lijkt me in dit geval te zijn *spion voor*, maar dit is misschien een rationalisatie voor een veel complexer intuïtieve associatie.

Het stereotiepe karakter op culturele basis is terug te vinden in de classificaties die de verschillende auteurs gemaakt hebben. De relatie tussen een voorwerp en een persoon wordt stereotiep geïnterpreteerd als een relatie van bezit, zoals in *la casa di Filippo*. De meeste auteurs spreken over een bezitsrelatie als de constructie geparafraseerd kan worden door middel van *avere*. Als ze dat doen gaan ze uit van de gedachte dat de basisbetekenis van *avere* die van bezit is, en dat dus een familierelatie zoals *lo zio di Paolo* 'de oom van Paolo' zou aanduiden dat Paolo de bezitter van zijn oom is. (Seiler 1983 citeert in eerste plaats familierelaties wanneer hij de relaties van inherent bezit omschrijft). Voor Seiler – die overigens expliciet een prototypen-semantiek toepast – wordt het begrip inherent bezit bepaald door de sfeer die hij biocultureel noemt, waarvan hij de volgende lijst van relaties geeft:

- (1) familiebetrekkingen;
- (2) lichaamsdelen;
- (3) materiële voorwerpen die met een persoon geassocieerd worden;
- (4) culturele en intellectuele producten.

Bally (1926), die het heeft over de persoonlijke sfeer, voegt hier op zijn minst nog de sociale relaties aan toe en begrippen als naam en adres van een persoon.

Als we het kenmerk persoon laten vallen, komen we tot de relatie van deel tot geheel (bijvoorbeeld *il palmo della mano*) en de ruimtelijke orientatie (*la cima del monte*) als metaforische vormen van bezit (dat berust ook op de test met *avere*), waardoor het begrip Bezit totaal zijn inhoud verliest. Ook Milner (1982) kent een uitgebreide notie bezit, gebaseerd op de parafrase met *avoir*.

Ik zou op deze positie willen reageren met de volgende opmerkingen. In de eerste plaats is bezit als zodanig een juridisch begrip, dat bijvoorbeeld niet erg relevant is voor de relatie tussen een persoon en zijn lichaamsdelen. We zouden al verder zijn als we een wat ruimer begrip hadden, zoals beheersing of controle, die nader omschreven zouden kunnen worden door de kenmerken contact en recht. Vervolgens – en dat is een opmerking die ik hierboven al in een andere context heb gemaakt – is het handig om de relatie *NP di NP* op zich te beschouwen en niet als reflex van een relatie in de werkwoordsfeer. We verklaren niets wanneer we *DI* door *AVERE* vervangen. Als we bovendien de intrinsieke betekenis van de substantieven beschouwen moeten we noodzakelijkerwijs een aantal van de genoemde relaties van het stereotiep van het bezit uitsluiten. Niettemin kunnen we de constatering handhaven dat stereotiepen – zowel van de taalkundigen als van de taalgebruikers – in ruime mate ideologisch bepaald zijn.

Echt lege gevallen van *di*

De ruimte ontbreekt me hier om nader in te gaan op de gevallen waar *di* echt leeg is, namelijk in een combinatie als *tra di noi* 'onder ons'. De afwezigheid van semantische inhoud kan op distributieve wijze aangetoond worden: het voorzetsel *di* wordt uitsluitend ingevoegd voor persoonlijke voornaamwoorden, mits ze de hele NP vullen, vergelijk *verso di loro* 'naar hen toe' tegenover *verso loro due* 'naar hen beiden toe'. Bovendien is de insertie facultatief in het geval van *tra* 'tussen, onder', vergelijk *tra di noi* en *tra noi*, zonder verschil in betekenis (beide betekenen 'onder ons').

Slotopmerkingen

Ik eindig met een paar algemene opmerkingen. In dit hoofdstuk heb ik bij wijze van persoonlijke benadering een aantal elementen proberen te combineren.⁵

- 1) Het idee dat de taalfeiten van de afzonderlijke talen het uitgangspunt voor nader onderzoek moeten vormen.
 - 2) Een sceptische instelling ten opzichte van de constant veranderende theorieën, verenigd met het verlangen om leesbaar te blijven.
 - 3) Daardoor interesse voor de terminologie en voor de geschiedenis van de taalkunde.
 - 4) Een neiging om de *Gesamtbedeutungen* of soortgelijke begrippen te weren alvorens een gedetailleerd onderzoek van het materiaal is uitgevoerd.
 - 5) Een voorkeur voor filologische attestaties boven introspectie of het raadplegen van informanten.
 - 6) Scheiding van syntactische, functionele en semantische analyses.
 - 7) Een keuze voor de prototypensemantiek, bijvoorbeeld in de vorm die Jackendoff 1983 heeft voorgesteld.
 - 8) Gelijke behandeling wat de relatie tussen betekenis en referenten betreft voor concrete en abstracte woorden, voor 'lexicale' en 'grammaticale' woorden.
 - 9) Uitbreiding van de recente vorderingen van de morfologische theorie tot het domein van de syntaxis, vooral wat betreft de relatie tussen het taalsysteem en de taal als cultuurbezit van de taalgemeenschap.
 - 10) Wantrouwen ten opzichte van de ideologische elementen in de taalkunde.
- Ik hoop dat ik hier iets van deze principes heb kunnen laten zien.

⁵ Sommige van deze punten houden een theoretische keuze in, andere geven blijk van enig onbehagen over de soort discussies die destijds plaatsvonden. Beide aspecten zijn slecht te scheiden en de hele lijst illustreert mooi een bepaald tijdsbeeld. Daarom heb ik ze laten staan in de vertaling van dit artikel.

Bibliografie

- Bally, Charles. 'L'expression des idées de sphère personnelle et de solidarité dans les langues indo-européennes'. *Festschrift Louis Gauchat*. Aarau: Sauerländer, 1926: 68-78.
- Boer, Minne G. de. 'The Inflection of the Italian Verb: a Generative Account' *Journal of Italian Linguistics* 6 (1981): 55-93.
- Bresnan, Joan W. 'Control and Complementation' *Linguistic Inquiry* 13 (1982): 343-434.
- Gabelentz, Otto von der. *Chinesische Grammatik*. Leipzig: Weigel, 1881.
- Groot, Adriaan W. de. 'Classification of the Uses of a Case illustrated on the Genitive in Latin' *Lingua* 6 (1956): 8-65.
- Humboldt, Wilhelm von. 'Lettera al signor Abel Rémusat sulla natura delle forme grammaticali in generale, e sul genio della lingua cinese in particolare (1827)', in Luigi Heilmann (ed.). *Wilhelm von Humboldt nella cultura contemporanea*. Bologna: Il Mulino, 1976: 349-385.
- Jackendoff, Ray S. *Semantics and Cognition*. Cambridge MA: The MIT Press, 1983.
- Milner, Jean-Claude. 'Les génitifs adnominaux en français', in J.-C. Milner. *Ordres et raisons de langue*. Paris: Seuil, 1982: 69-94.
- Rémusat, Abel. *Elémens de la grammaire chinoise*. Paris: Imprimerie Royale, 1822.
- Seiler, Hansjakob. *Possession as an Operational Dimension of Language*. Tübingen: Narr, 1983.
- Steinthal, Heymann. *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern* (1863). Berlin: Dümmler, 21890.
- Vendryès, Joseph. *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire* (1923). Paris: Albin Michel, 21968.